

מכון שלום הרטמן

מהלך נרטיבי של שיעור מאפשר למורה להקנות לפרטי המידע המגוונים ולשאלות מסוגים שונים לכידות ומסגרת משמעות. הוראה משמעותית תתרחש כשהעלאת שאלות (ע"י התלמיד או המורה) ומתן מענה להן יתקיימו במסגרת הקשר שיש לו "סיפור" – התחלה אמצע וסיום – המעניק לשיח הכיתתי משמעות.

להשקפתנו, ה"סיפור" של השיעור, המהלך הנותן משמעות ללמידה, הוא הדבר הראשוני והבסיסי ביותר לו נזקקים המורים בבקשם רעיונות להכנת שיעוריהם. ביחידה זו אנו מבקשים לתרום למורים אותו תנאי הכרחי. להוראה משמעותית: הצעה לנרטיב וקו מוביל לשיעור.

תהילים קל"ז¹

רוני מגידוב

מה משותף לאריק איינשטיין ולתהילים קל"ז?

יושב בסן פרנסיסקו על המים / אריק איינשטיין, שלום חנוך

יושב בסן פרנסיסקו על המים
שוטף את העיניים בכחול ובירוק
יפה בסן פרנסיסקו על המים
אז איך זה שאני מרגיש רחוק?

יושב בסן פרנסיסקו על המים
שוטף את העיניים בכחול ובירוק
יפה בסן פרנסיסקו על המים
אז איך זה שאני מרגיש רחוק?

פתאום אני רוצה הביתה חזרה אל הביצה
לשבת ב"כסית" ולצחוק עם מוישה ועם הזקל
תן לי חתיכת תבור, תן לי חתיכת כנרת
אני אוהב להתאהב בארץ ישראל הקטנה
חמה ונהדרת

ממול האוונים שטים בין הסירות
וגשר הזהב יפה כמו בסרט
חבל שאת לא פה איתי בשביל לראות
היית אומרת שמפה את לא חוזרת

יושב בסן פרנסיסקו על המים
שוטף את העיניים בכחול ובירוק
יפה בסן פרנסיסקו על המים
אז איך זה שאני מרגיש רחוק?

יושב בסן פרנסיסקו על המים
שוטף את העיניים בכחול ובירוק
יפה בסן פרנסיסקו על המים
אז איך זה שאני מרגיש רחוק?

רואה את ד"ר ג'יי קורע רשתות
וקארים עבדול ג'אבר נוגע בשמיים
חבל שאת לא פה איתי בשביל לראות
כל כך יפה בסן פרנסיסקו על המים

¹ הצעת הנרטיב להוראת תהילים קל"ז מתבססת על שיעוריו של מורי ורבי מרדכי שלו. למרבית השמחה הוא העלה את הדברים על הכתב בין השאר גם במאמרו הגדול "גונבים את הבשורה", אלפיים 1 תשמ"א, עמ' 59 – 165. הקישור בין שירו של אריק איינשטיין לבין המזמור הוא רעיון שזכיתי לשמוע מתלמידתי במכון "כרם" ליאורה הררי – שלימים חינכה ולימדה בבית הספר למדעים ואמנויות בירושלים.

בשני השירים מתואר מקום יפה על מים. בשניהם שולטים צבעי כחול וירוק – בפזמון נאמר הדבר במפורש ובמזמור ניתן לתאר זאת מהשילוב של נְהָרוֹת בְּבָל עם עֶרְבִים בְּתוֹכָהּ. בשני השירים געגועים למקום אחר, למעשה לאותה ארץ – ארץ ישראל, בשיר העיר שאליה מתגעגע המשורר (לצד התבור והכינרת) היא תל אביב, ובמזמור מושא הגעגוע הוא ירושלים והמקדש.

בשתי היצירות מבטאים המשוררים תחושת זרות:

"יפה בסן פרנסיסקו על המים אז איך זה שאני מרגיש רחוק".

במזמור ניתן לחוש את תחושת הזרות כבר במילה הרביעית. המשורר יושב על נהרות בבל אבל קורא למקום בו הוא נמצא שָׁם. הניכור באמצעות שָׁם חוזר בפס' 3, ונרמז בפס' 2 – על-עֶרְבִים בְּתוֹכָהּ – בתוך בבל, ולבסוף נאמר בפרוש בפס' 4 – אֲדַמֶּת נֶכְרִי.

זרות נוצרת גם בשל המתח בין הנהרות השלווים – הכחול והירוק לבין הבכייה.

אפשר שמכנה משותף נוסף מבצבץ; בשלב זה הרעיון ברור יותר בשיר ופחות במזמור – אם ירוק ויפה בסן פרנסיסקו אז למה הוא מתגעגע? ואם הוא אכן מתגעגע אז למה להישאר בסן פרנסיסקו? האם המצב שבו נמצא הדובר בשיר יימשך זמן רב? מה הוא ירגיש בעוד עשר שנים? בעוד חמישים שנים? מה ירגישו ילדיו? נראה שמצב של שהייה במקום אחד וגעגוע לאחר איננו יכול להיות מצב הנמשך לאורך זמן רב, או שבחלוף הזמן המשורר יתגעגע פחות, או שהוא יחזור לארץ, או שהדור הבא – ילדיו של המשורר יחוו בסן פרנסיסקו כעירם שלהם בה נולדו וגדלו.

למעשה נרצה להציע ששאלה דומה מפעמת גם בתהילים קל"ז: **האם אפשר לשמר זרות לאורך זמן?**

אם כל כך רע – איך אפשר לחשוב על טוב?

אם-לא אַעֲלֶה אֶת-יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שְׁמֹחֲתִי אִיךָ בַּמִּצֵּב כָּל כַּךְ טְרַאוּמָטִי, כָּל כַּךְ קָרוֹב לְחֹרֵב וְלֵאבוֹדֵן אֲפֹשֶׁר לְחַשׁוֹב עַל שְׂמֵחָה?

ייתכן שצריך להבין את זמן המזמור בריחוק מסוים מן החורבן: שהלוא, מתוארת ישיבה – שָׁם יִשְׁבְּנוּ; ואולי כבר מצאו הגולים את ביתם במקום החדש וקיימו את דברי ירמיהו: **ד כֹּה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת, אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: לְכָל-הַגּוֹלָה--אֲשֶׁר-הִגְלִיתִי מִירוּשָׁלַם, בְּבָבֶלָה. ה בָּנוּ בְּתֵימִים, וְשָׁבוּ; וְנִטְעוּ גִּנּוֹת, וְאָכְלוּ אֶת-פְּרִיָן. ו קָחוּ נָשִׁים, וְהוֹלִידוּ בָנִים וּבָנוֹת, וְקָחוּ לְבָנֵיכֶם נָשִׁים וְאֶת-בָּנוֹתֵיכֶם תָּנוּ לְאִנְשֵׁים, וְתִלְדְּנָה בָנִים וּבָנוֹת; וְרַבּוּ-שָׁם, וְאַל-תִּמְעָטוּ.**

(כ"ט 4 – 6)

ואם כך אפשר שהבקשה לשיר איננה תביעה אכזרית של שובים בבליים הרומסים את כבודם ורגשותיהם של הגולים ומכוונים להעמקת כאבם במקום שביים, אלא בקשה להתוודע אל התרבות החדשה שהתיישבה בקרבם.

אפשר שחיזוק לפירוש זה ניתן לקבל מהמילה **שְׂאֵלוֹנוּ**, ואולי גם מהעובדה שאין במזמור תיאור של תגובה או ענישה על הסירוב לשיר. אם אינטרפרטציה זו נכונה, הרי שלפנינו ישיבה מפויסת על יובלי הפרת. וייתכן שמתרחש מעין תהליך של החלפת תרבויות אולי משהו נוסח "פסטיבל שירי עמים". עם עבור הזמן חוזרים הגולים לחיים נורמאליים, מקיימים שמחות ואף שרים בהם. שירתם מוצאת חן בעיני שכניהם הבבלים והם מבקשים מהם להשמיעם.

אם כל כך טוב למה כל כך רע?

במילים אחרות - אם האווירה כל כך מפויסת, איך נסביר את הקללות האיומות המוטחות בסוף המופנות אל בני אדום ואל בבל: **זָכַר יְהוָה לְבָנֵי אָדוֹם אֵת יוֹם יְרוּשָׁלַם הָאֲמָרִים עָרוֹ עָרוֹ עַד הַיּוֹד בָּהּ. הַבֵּת-בְּבֶל הַשְּׂדוּדָה אֲשֶׁרִי שִׁישְׁלֶם-לָךְ אֶת-גְּמוּלָךְ שֶׁגְּמַלְתָּ לָנוּ. ט אֲשֶׁרִי שִׁיאֲחֵז וְנִפְץ אֶת-עַלְלִיךָ אֶל-הַסֵּלַע.**

על פי האינטרפרטציה שאנו מציעים, המצב של השלמה, קרבה וחילופי תרבויות הוא בדיוק המצב שממנו חושש המשורר וכנגדו נלחם בשבועתו. המרחק מהטראומה גדל – כך פירשנו את **שָׁם יִשְׁכְּנוּ בְּלִשׁוֹן עֵבֶר**. עתה מתעורר פחד שהשלמה עם מציאות, תלווה באובדן הניכור ותגרום גם לאובדן הזיכרון של ציון. כדי להתגבר על כך מחייה המשורר את הטראומה ואחת מדרכיו להחייאת הטראומה היא ליבוי השנאה כנגד מי שגרם לה.

נבין את הפסיכולוגיה של ההישרדות –

עמים רבים שהוגלו – כולל אנשי ממלכת ישראל הצפונית – נטמעו בארצות גלותם. הסכנה עבור המשורר היא אמיתית. ישעיה השני אומר בס"ה 11 – **יֵא וְאַתֶּם עֲזָבִי יְהוָה הַשְּׂכַחִים אֶת-הַר קְדָשִׁי הָעֵרְכִים לְגַד שֶׁלַחַן וְהַמְמַלְאִים לְמִנֵּי מִמָּסָךְ. יב וּמִנִּיתִי אֶתְכֶם לְחָרֵב וְכִלְכֶם לְטִבַח תִּכְרְעוּ יַעַן קָרָאתִי וְלֹא עָנִיתֶם דְּבַרְתִּי וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וַתַּעֲשׂוּ הָרַע בְּעֵינַי וּבְאֲשֶׁר לֹא-חִפְצָתִי בְּחַרְתֶּם וַיִּחַזְקָאֵל בְּכ' 32 אומר **לב וְהָעֵלָה עַל-רוּחְכֶם הִיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֲמָרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאָרְצוֹת לְשֶׁרֶת עֵץ וְאֶבֶן**. שכחת המולדת ואובדן תחושת הניכור היו התגובות הנורמאליות של העמים שהוגלו לאשור ולבבל. כולם התגעגעו לביתם, אלא שרוב העמים, וודאי למן הדור השני, השתלבו בתוך ארצות גלותם וראו עצמם שייכים אליהן. התגובה היהודית הייתה ייחודית – היא התעקשה לשמר את חוויית הטראומה הראשונית על מנת לבלום את השכחה.**

מדוע צריך המשורר להשביע כך את עצמו?

הקללות הראשונות במזמור מופנות כלפי המשורר עצמו: אִם-אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַם תִּשְׁכַּח יְמִינִי. וְתִדְבֶק-לְשׁוֹנִי לְחִפִי אִם-לֹא אֶזְכְּרֶיךָ.

אם אמנם הישיבה על נהרות בבל היא מפויסת ויש מעין חילופי פולקלור הדדיים, אז הפנייה אִיךָ נְשִׁיר אֶת-שִׁיר-יְהוָה עַל אֲדָמַת נֶכֶר איננה מופנית כהתרסה כלפי הבבלים, אלא פנימה אל הגולים עצמם. ואכן הבשבעה בה מקלל המשורר את עצמו נאמרת לגוף ראשון – אִם-אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַם תִּשְׁכַּח יְמִינִי. וְתִדְבֶק-לְשׁוֹנִי לְחִפִי אִם-לֹא אֶזְכְּרֶיךָ אֶת-יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שְׂמֹחֹתִי ולא "אם נשכחך", "תשכח ימיננו", "תדבק לשוננו" וכו'. (נזכיר כי בגוף ראשון רבים נפתח המזמור: עַל נְהָרוֹת בְּבֶל שָׁם יִשְׁבְּנוּ גַם-בְּכִינֹו בְּזַכְרֵנוּ אֶת-צִיּוֹן וכך עד פס' 4).

השבועה העצמית היא אמצעי נוסף בו נוקט המשורר כנגד שכחת ירושלים - הוא מפנים אותה, הופך אותה לחלק ממנו. ירושלים היא ימינו ולשונו ותיזכר בכל השמחות העתידות לבוא בארצות הגלות. אם ירושלים מופנמת, חלק מהנפש, מהזיכרון, מהתודעה – ניתן לחיות בנכר בריחוק פיזי ממנה. המשורר סיפק דרך לחיות בגלות ועם זאת לשמר את הזהות הלאומית: מעולם לא הפסיקו להזכיר את ירושלים – בתפילות, במועדים השונים, בשמחות, וכך עוצב גורלו של העם היהודי בשונה מגורלו של כל עם אחר – התאפשר קיום יהודי בגולה.

אם כל כך טוב – מה המחיר?

לתהליך של הפנמת ירושלים יש גם תוצאות שהן אולי פחות מבורכות. נשים לב מה מבקש המשורר ומה אין הוא מבקש:

המשורר מבקש שגם האל יזכור. יזכור ויעניש.

הוא איננו מבקש שהאל יחזירו לציון.

המשורר מתחייב שיעלה את ירושלים על ראש שמחתו אבל איננו מבקש לעלות לירושלים. המכניזם של ההפנמה מאפשר לחיות עם ירושלים מבלי להיות בה ומבלי לחזור אליה.

ההעמדה של להעלות מול לעלות היא אירונית במיוחד נוכח סיפור אחר מאותה תקופה - לפני שנגיע אליו, מילה על המשורר שלנו.

מי חיבר את מזמור קל"ז?

מפרשי המזמור מסכימים כי מדובר בלוי. שהלוא אחד מתפקידי הלויים היה לשיר ולנגן בבית המקדש. כך על פי דבהי"א ט"ו 16 טז וַיֹּאמֶר דָּוִד לְשָׂרֵי הַלְוִיִּם לְהַעֲמִיד אֶת-אֲחֵיהֶם הַמְשַׁרְרִים בְּכָל-יְשִׁיר נְבָלִים וְכַנְּרוֹת וּמְצַלְתִּים מִשְׁמִיעִים לְהָרִים-בְּקוֹל לְשִׁמְחָה.

ודב"ב ז' 6 – וְהִכְהַנְיִים עַל-מִשְׁמְרוֹתֵם עִמְדִים וְהַלְוִיִּם בְּכָל־שִׁיר יְהוָה אֲשֶׁר עָשָׂה
דָּוִד הַמֶּלֶךְ לְהַדוֹת לַיהוָה כִּי-לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ..."

מלויים שהוגלו מבקשים הבבלים לשמוע את שירי ה' והם מסרבים ותולים את כינורותיהם על ערבי הנחל. לוי שר אפוא על ירושלים, לוי הוא המעלה את ירושלים ולוי הוא גם זה שאינו עולה אליה.

ומי לא עלה? ... הלוויים

בעזרא ח' 15 – הפרק המתאר את עליית עזרא באמצע המאה החמישית לספירה – כ 80 שנה אחרי הצהרת כורש מסופר:

א וְאֵלֶּה רָאשֵׁי אֲבֹתֵיהֶם וְהִתְיַחֲשׂוּ הָעֲלִיִּים עִמִּי בְּמַלְכוּת אַרְתַּחְשַׁסְתָּא הַמֶּלֶךְ
מִבָּבֶל. {ס} ב מִבְּנֵי פִינְחָס גֵּרְשָׁם {ס} מִבְּנֵי אִיתָמָר דְּנִיָּאל {ס} מִבְּנֵי דָוִד
חַטּוּשׁ. {ס} ג מִבְּנֵי שְׁכַנְיָה ... וְאַקְבָּצִים אֶל-הַנְּהָר הַבָּא אֶל-אֶהוּא וְנִחְנָה שָׁם יָמִים
שְׁלֹשָׁה וְאַבְיָנָה בָּעֵם וּבְכַהֲנִים וּמִבְּנֵי לְוִי לֹא-מִצְאָתִי שָׁם. טז וְאַשְׁלַחָה לְאַלְיַעֲזָר
לְאַרְיָאֵל לְשִׁמְעִיָּה וְלֶאֱלִנָּתָן וְלִירִיב וְלֶאֱלִנָּתָן וְלִזְכַּרְיָה וְלִמְשָׁלִים רָאשֵׁים
וְלִיֹּזְיָרִיב וְלֶאֱלִנָּתָן מִבְּיָנִים. יז וְאוּצָאָה (וְאַצְוָה) אוֹתָם עַל-אֲדוּ הָרֹאשׁ בְּכֹסֶפֶיָּא
הַמְּקוֹם וְאַשִׁימָה בְּפִיהֶם דְּבָרִים לְדַבֵּר אֶל-אֲדוּ אַחִיו הַנְּתוּנִים (הַנְּתִינִים) בְּכֹסֶפֶיָּא
הַמְּקוֹם לְהַבִּיא-לָנוּ מִשְׁרָתִים לְבֵית אֱלֹהֵינוּ. יח וַיְבִיאוּ לָנוּ כִּיד-אֱלֹהֵינוּ הַטּוֹבָה עֲלֵינוּ
אִישׁ שְׁכָל מִבְּנֵי מַחְלֵי בֶן-לְוִי בֶן-יִשְׂרָאֵל וְשִׂרְבְּיָה וּבְנָיו וְאַחִיו שְׁמֹנָה עָשָׂר. יט
וְאֶת-חֲשִׁבְיָה וְאֶתוֹ יִשְׁעִיָּה מִבְּנֵי מְרָרִי אַחִיו וּבְנֵיהֶם עָשָׂרִים. {ס}

וודאי היו סיבות סוציו-אקונומיות למיעוט מספרם של הלוויים בעליות מבבל לירושלים, ולהיעדרותם מקבוצת העולים הראשונה שנקבצה אל עזרא. אולם ייתכן שהם היו מחלוצי המפתחים של התפיסה שהעניקה את היכולת לשימור חיים יהודיים בארצות הגולה. תפיסה שאיפשרה ונתנה מקום לסיבות האחרות וגיבתה אותן.

לוי בן המאה העשרים ושטר של חמישים נח

מתוך קטסטרופה היסטורית שהחריב טיטוס מלך רומי את ירושלים וגלה ישראל מארצו נולדתי אני באחת מערי הגולה. אבל בכל עת תמיד דומה הייתי עלי כמי שנולד בירושלים. בחזון לילה ראיתי את עצמי עומד עם אחיי הלויים בבית-המקדש כשאני שר עימהם שירי דוד מלך ישראל. נעימות שכאלה לא שמעה כל און מיום שחרב עירנו והלך עמה בגולה. חושד אני במלאכים הממונים על היכל השירה שמיראתם שאשיר בהקיץ מה ששרתי בחלום השכיחוני ביום מה ששרתי בלילה, שאם היו אחי בני עמי שומעים לא היו יכולים לעמוד בצערם מחמת אותה הטובה שאבדה להם. כדי לפייס אותי על מה שנטלו ממני לשיר בפה נתנו לי לעשות שירים בכתב

מתוך לימוד תהילים קל"ז והידיעה ההיסטורית שמרבית יהודי בבל לא עלו אליה לאחר הצהרת כורש, ראוי לתהות: האומנם מתוך הקטסטרופה ההיסטורית של חורבן בית שני מצויים הלויים בגולה? הלוא כבר בימי שיבת ציון כמה עשרות שנים לאחר חורבן הבית הראשון – נשאר הלוויים מרצונם בגולה ולא עלו לירושלים (כמו חלקים נרחבים אחרים בעם). ביטוי נאה ניתן במילותיו של עגנון ליכולת לחיות עם ירושלים המופנמת והמונכחת במימד המטה-מציאותי, בתיאור שירת הלויים בחזון הלילה. עם זאת, נזכור כי עגנון עלה לארץ ישראל, כאן חי ויצר ואת פרס הנובל קיבל כסופר ישראלי.

האם בסופו של דבר התמלאה בקשת השוברים הבבליים לשיר?

הגולים אמנם אומרים אִיךָ נְשִׁיר ותולים במחאה את כינורותיהם. אבל בכל זאת נולד שיר – הלוא הוא מזמור קל"ז.

האם לפני הבבלים גם כן שרו הלויים הגולים? החריפות העצומה שבסוף המזמור מעוררת את החשד שבכל זאת היה כאן שיר. נראה שבמקום הסירוב יש כאן מעין אמירה – "אתם רוצים שנשיר? יש לנו שיר עבורכם!!" הסירוב הופך להסכמה מאד אגרסיבית.

"אשרי מופיע במקרא כ 40 פעם. מתוכם 24 פעמים בתהילים ותמיד בהקשר חיובי כמו אֲשֶׁרִי תְמִימֵי-דָרְךָ, אֲשֶׁרִי הַגּוֹי אֲשֶׁר-יְהִי אֱלֹהֵיו; אֲשֶׁרִי הָעַם שְׂפָכָה לוֹ. ייתכן שהבבלים הכירו תבנית זאת בשירי הגולים. הם אינם מבינים את השפה – וייתכן שאל מול בקשתם לשיר הושמע כאן שיר קללה. הגולים שרים לפי דרישת הבבלים – בין אם בפועל באוזניהם ובין אם לא – קללה נגדם. ואם אמנם כך שירתם הביעה מחאה אירונית של מדוכאים על פי פירוש אחד, או של גולים המבקשים לשמר על זהותם הלאומית, על פי פירוש אחר.